

Szemle

AZ ANYASÁG TERHE

– LÉNÁRT-MUSZKA Zsuzsanna. *Lehetetlen választások: Kortárs afroamerikai anyaszövegek és a rabszolgaság utóélete*. Budapest: Balassi Kiadó, 2024, 232 lap –

BÓDI KATALIN

Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet
habilitált egyetemi docens

E-mail: bodi.katalin@arts.unideb.hu

ORCID 0000 0002 6943 6967

- Lénárt-Muszka Zsuzsanna monográfiája 2021-ben megvédett angol nyelvű disszertációjának átdolgozott, magyar nyelvű változata, amely meghatározó részben olyan regényeket és novellákat elemez, amelyek nem olvashatók magyarul. Ez az ellentmondásosnak tűnő alaphelyzet rámutat a modern filológiák és a komparatisztika magyarországi kutatóinak sajátos helyzetére az itthoni tudományos nyilvánosságban: mivel kutatásaik más nyelvekre és nemzeti irodalmakra irányulnak, ritkán publikálnak magyar nyelven, és érthető módon elsősorban a nemzetközi megjelenési lehetőségeket keresik, ráadásul sokszor hiányzik az általuk elemzett szépirodalmi anyag magyar műfordítása. Mindez ugyanakkor termékeny feszültséggé is alakítható: a magyar nyelven publikált értekező szövegek még a magyarul nem olvasható, illetve a magyar kultúrát látszólag egyáltalán nem érintő szépirodalmi művekről is rendkívüli módon képesek gazdagítani az itthoni tudományos gondolkodást. A *Lehetetlen választások* kortárs afroamerikai írónők anyaságról szóló (1980 után megjelent) prózaszövegeit elemzi, amelyeket alapvetően meghatároz a rabszolgaság évszázadainak társadalmi öröksége. A bevezetés kiemeli, hogy a nyugati tudományos gondolkodás (beleértve a kultúratudományt, illetve a fehér feminista elméleteket is) hajlamos a nőket homogén csoportként, reduktív módon kezelni, holott nem minden nő részesül azonos kiváltságokban vagy diszkriminációban (9), hiszen a nő mint olyan nem kezelhető történetileg sem egységes társadalmi csoportként, illetve az általánosítás esszencializálást és eltárgyasítást is jelent. Mindez persze ma már elvileg evidenciaként működik a magyar nyelvű tudományos diskurzusban is, ugyanakkor bizonyosan hiányoznak a köztudatból és a bejáratott elméleti apparátusokból az afroamerikai tanulmányok (Black Studies / African American Studies), a fekete

Literatura 51 (2025) 3

DOI: 10.57227/Liter.2025.3.6

feminista elméletek, az anyaságkutatás, vagy akár a kultúrorvostan / orvosi bölcsészet (Medical Humanities) alapbelátásai és kutatási hagyománya.

Amikor a szerző tehát a magyar nyelvű publikáció mellett döntött, mérlegelnie kellett, hogy bizonyos társtudományi határterületek kiemelésére, fókuszuk és módszereik bemutatására milyen mértékben van szükség a magyar tudományos közegben. Leegyszerűsíthetnénk ezt a helyzetet úgy is, hogy az angol nyelv széles körű ismeretével, illetve a tudományos eredmények online hozzáférhetőségének (részleges) lehetőségével ma már nincs akadálya annak, hogy a nem magyar nyelvű kutatási eredmények is beépüljenek az itthoni tudományos diskurzusba. Úgy gondolom azonban, hogy a magyar nyelven megszólaló értekező szövegek nagyobb esélyt adnak arra, hogy bizonyos jelenségek szemléletformálók legyenek, és akár a szélesebb köztudatba is bekerüljenek, hiszen nyelvet és kontextusokat teremtenek: e kötet esetében olyan szépirodalmi munkák értelmezésével, amelyek a fekete rabszolgaság örökségét közvetítik. A kötet mintegy negyedét kitöltő terjedelmes bevezető fejezet alapvetése, hogy a kortárs afroamerikai nőírók szövegei eleve és többszörösen megkérdőjelezzék az alapértelmezett alkotói és befogadói perspektívát, hiszen nemcsak, hogy női hangon szólnak meg, hanem feketeként az irodalmi-művészeti reprezentációs hagyományban eleve láthatatlanok. Ráadásul mivel „anyaszövegekről” van szó, vagyis olyan elbeszélésekről, amelyekben a terhesség, a szülés és az anyává válás érzelmi és fiziológiai folyamata, illetve társadalmi-kulturális rítusai is hangsúlyt kapnak, ismét szembesülnünk kell az irodalmi hagyomány hiányosságával: a női test reprezentációit jellemzően férfiszervezők alkotásaiból eredeztetjük, így a külső nézőpont miatt számos alkotásban jellemző az eltárgyasítás, az erotizálás vagy éppen az elhallgatás. A női test, illetve a speciálisan női testtapasztalatok (pl. terhesség, szülés, menstruáció stb.) irodalmi ábrázolásainak nyelvi-kulturális dimenzióira, biopolitikai vonatkozásaira, illetve a hozzájuk kapcsolódó tradíciók és tabuk feltárására a feminista kritika persze különösen nyitott, ám hosszú ideig innen is hiányzott a fekete nőkre irányuló figyelem (13). Érdemes azzal is számot vetni, hogy a terhesség, a szülés és a gyermekágyi időszak témája ugyan nem ritka a kortárs irodalomban, azonban sokszor csak azokat az olvasókat éri el ezek az olvasmányok, akik maguk is érintettek (pl. kismamaként, friss szülőként stb.) a témában, holott társadalmi, orvostikai vagy akár történeti antropológiai kérdésfeltevéseikkel, illetve különleges nyelvi-esztétikai megformáltságukkal sokszor szélesebb olvasóköröket is meg tudnának szólítani.

A *Lehetetlen választások* elméleti keretezése az afroamerikai múlt történelmi és irodalomtörténeti áttekintését is vállalja, elsőként a fekete rabszolgaság mint intézmény jogi és antropológiai következményeinek bemutatásával a nők szempontjából. Az afroamerikai anyaság traumatikus múltja ugyanis meghatározó alapja a kortárs anyaszövegeknek, illetve értelmezésüknek, vagyis történelmi tudásunkat ebből a perspektívából feltétlenül szükséges aktualizálni. Az ember mint olyan eszményéből a kora újkortól hangsúlyosan kizárt feketéknek a mai fogalmaink szerint az emberi jogaikkal együtt reprodukciós jogaik is súlyosan sérültek attól kezdődően, hogy a

16. század közepétől tömegesen Észak-Amerikába szállították őket, és rabszolgaként kezdték őket dolgoztatni. A déli államokban egészen az amerikai polgárháború időszakáig (1861–1865) bevett volt az úgynevezett *breeding*, azaz a tenyésztés gyakorlata, vagyis a fekete rabszolgánők rendszerszintű nemi erőszakja a munkaerő létszámának növelése érdekében, amely „kikényszerített reprodukív munka messze nem csupán az egyes fehér férfiak kontrollálhatatlan szexuális vágyainak eredménye volt, hanem a rabszolgotartó és a rabszolga közötti társadalmi kapcsolatok alapvető dimenziója” (14–15). A terhes és a szoptató anyáknak folytatniuk kellett a munkát az ültetvényeken, és sokszor a fehér családokban vállalniuk kellett a szoptatós dajka szerepét. A fekete anyaság Észak-Amerikában így hosszú időre összekapcsolódott az erőszakkal, a test kizsákmányolásával, a terhességtől és az anyaságtól való félelemmel, de akár az önkezdő abortuszok és a gyerekgyilkosságok extrém példáival is. A 19. században kialakult tudományos rasszizmus, illetve a 20. században is erős társadalmi egyenlőtlenségek a rendszerszintű (az oktatás, az egészségügy, a munkaerőpiac stb. szintjén megjelenő) rasszizmus rögzülésével nyilvánvalóan nem tették lehetővé a számvetést ezzel az örökséggel. A kialakult társadalmi sztereotípiák hosszú időre meghatározták a fekete nőkről való közvélekedést, ráadásul a gondoskodó anyai minta kényszerű hiányának generációkon átívelő hatásával és a társadalmi felelősségvállalás hiányával való szembenézés mindmáig feladatot jelent, amely folyamatokban az irodalmi, filmes, képzőművészeti vagy akár könnyűzenei alkotásoknak kiemelt jelentősége van.

Az irodalomtörténeti vázlat a 18. század végétől tekinti át a fekete nők által fekete nőkről írt amerikai prózát, amelyek a nőiség és az anyaság reprezentációihoz kapcsolódnak, rámutatva jellegzetes narratív sémákra, illetve jellemzően éppen a terhességet, az erőszakot, a szülést vagy az anyai érzelmek megélését sújtó elhallgatásokra, mindazonáltal a fekete női hang belépésére és legitim megszólalására az irodalmi térben. Az összefoglalás által vállalt feladat nem könnyű: úgy kell áttekinteni egy közel két évszázadnyi irodalomtörténeti folyamatot, hogy közben ismertetni kell az adott társadalmi és kulturális környezetet és lassú változásait, illetve a témában legfontosabb irodalmi alkotások tartalmát, narratív stratégiáit, poétikai megoldásait úgy, hogy jobbra magyarul nem olvasható regényekről van szó. Az 1970-es és 1980-as évek időszaka jelent „példátlan robbanást” (31) ebben a folyamatban, amelyet jelentős társadalmi-politikai események előztek meg, többek között a faji elkülönítés törvényen kívül helyezése és a feketék jogainak gyakorlatban történő érvényesítési kísérletei. A polgárjogi mozgalmakat követve bontakozik ki a feminizmus második hulláma, többek között a nőiség és az anyaság testi vonatkozásaira való, a tabukon immár túllépő figyelemmel, illetve megjelennek az afroamerikai tanulmányok és a fekete feminizmus alapító munkái is (32–33). Mindezekkel a jelentős diszciplináris eseményekkel párhuzamosan kezd megszilárdulni az afroamerikai női írók pozíciója az irodalomban, és a tudományos tendenciákhoz hasonlóan céljuk a megbélyegzettség és a káros sztereotípiák lebontása, a múlt örökségével való szembenézés, a rabszolgaság öröksége, a generációs kapcsolatok kérdése, a

rasszizmus és a szexizmus hagyományos összefonódásának megértése és visszautasítása, traumafeldolgozás, továbbá egy heterogén, sokoldalú nőfogalom megmutatása. A történeti-elméleti kontextualizálás egyúttal hiánypótló, kézikönyvjellegű összefoglalás a magyar tudományos közönség (kutatók, doktori hallgatók, egyetemisták) számára az African American Studies és a Black Feminism történetéről, irányzatairól és alapfogalmairól. A kötetet záró tekintélyes terjedelmű húszoldalas bibliográfia pedig kifejezetten forrásértékű és irányadó a további kutatások számára.

Az öt szövegelemző fejezetet megelőző módszertani és terminológiai összefoglaló a kötelező tudományos funkció betöltésén túl amiatt lehet különösen fontos, mert közvetlenül mutat rá arra, hogy a szakterminusok átélése az angol nyelvi közegből a magyarba nem végezhető el egyszerű fordítással. Egyes angol nyelvű kifejezések megőrzése és érzékletes magyarázata érvényes döntés, nemcsak a kultúrák és nézőpontok közötti távolság kiemelése szempontjából, hanem egyfajta emlékeztetőként arra, hogy az idegenséget, a számunkra valójában megtapasztalhatatlant is érvényesként tudjuk elfogadni. Alapvető és kiemelten fontos az afropesszimizmus fogalma, amely a rabszolgaság utóéletével, jogi, szociológiai, egészségügyi, pszichológiai stb. következményeivel foglalkozó interdiszciplináris értelmezési keret vagy metaelmélet (51). Ennek része a *wake* metaforája, amely a gyász, a rítusok és a nyomvonal jelentéstartományait játékba hozva a rabszolgaság örökségére és jelen idejű hatásaira utal (elszegényedés, szegregálás, kriminalizálás, korai halál stb.), ugyanakkor az 'ébredés' jelentését is érvényesíti, ahogyan a *wake work* fogalmában mégiscsak a túlélés, a boldogulás és a továbblépés lehetőségei kapnak hangsúlyt (52–53). Ugyanez a kettősség bontakozik ki az *im/possible* fogalmából, amely a lehetséges és a lehetetlen jelentéseit kapcsolja össze a fekete anyaság vagy a *wake work* más szociokulturális jelenségei vonatkozásában (55). A kötet címében megjelenő szókapcsolat ezt a feszültséget erősíti a korlátok szabta lehetetlenség és az egyéni választás mint mindenkorai lehetőség egymás mellé helyezésével. Illetve szintén gazdag jelentéstartomány bontható ki például az *ungendering* vagy *degendering* fogalmából, amely a fekete anyák társadalmi nemtől való megfosztottságára utal a *breeding* által, és így szisztematikusan rombolja szét az anya-gyerek köteléket (49–50).

A nagyívű elméleti keretezés egy határozottan kiválasztott korpuszhoz vezet, amely az 1980 után keletkezett, a fekete anyák tapasztalataira, testi és pszichológiai terheire fókuszáló prózaszövegekből – regényekből és novellákból – áll össze. Közös kérdésük, hogy „milyen érzés az anyaság testesült tapasztalata, amikor egy már eleve traumatizált, egységét, integritását elvesztett, »töredezett« fekete női testtel történik”, céljuk, hogy „számot vessenek a rabszolgaság visszhangjával és rávilágítsanak a rasszizmus okozta folyamatos traumára” (41), amelynek kollektív tapasztalatát birtokba vehetik, és így megkérdőjelezhetik a nyugati kultúra hatalmi diskurzusát. Az elemzések elsősorban tematikus fókuszúak – azzal együtt, hogy mindvégig nyitottak a szövegek narratopoétikai megoldásaira és intertextuális hálózataira –, illetve a fekete feminizmus és az afropesszimizmus interdiszciplináris kritikai keretében kiemelten szociokulturális szempontokat alkalmaznak (46). Mind a szépirodalmi

szövegek témái és megszólalásmódja, mind az elméleti apparátusok alapvetései lényegében politikai karakterűek, bírálják a múltbéli és a jelenkori hatalmi rendszerek biopolitikai szemléletmódját és eljárásait test, rassz, szexualitás, gender, reprodukciós jogok stb. tárgyában (61). Mindezt azért tartom fontosnak kiemelni, mert szépirodalmi szövegek olvasása és elemzése során az esztétikai autonómia teljesítményéhez ragaszkodva sokszor szemérmesen tartózkodunk szembenézni a műalkotások politikai vonatkozásaival, a befogadási folyamatban rejlő cselekvés lehetőségével.

Az elemző fejezetek a fekete anyaság szempontjából kitüntetett jelenségeket állítanak a középpontba egy-egy szöveg részletes értelmezésével, amely minden esetben szükségképpen ismerteti az adott elbeszélés tartalmát és recepciótörténetét. Az első elemző fejezet Sherley Anne Williams *Dessa Rose* (1986) című regényében az anyaság és a túlélés kapcsolatát vizsgálja. Az alkotás egy úgynevezett neorabszolganarratíva (*neo slave narrative*), azaz a 17–19. században feljegyzett és/vagy kiadott, heterogén formájú rabszolga-narratívák (vallomások, emlékiratok stb.) alapelemeit, jellegzetes motívumait játékba hozó regénytípus, amelyhez a szerző valóban felhasznált két valós történetet a rabszolgaság idején ellenálló nőkről. Az amerikai polgárháború előtt játszódó *Dessa Rose* nemcsak az anyaság visszaszerzésének története, amely kiutat mutat a hagyományos elnyomó és dehumanizáló hatalmi rendszerből, hanem a saját hang visszaszerzéséé is: a töredezett narrációt mutató szöveg harmadik fejezetében ugyanis Dessa Rose beszéli el saját történetét a családjának, azaz „visszaszerzi” saját történetét. Sapphire *Push* (1996) című regényét a második elemző fejezet a fekete női test anyaságának „abnormalitása” szempontjából vizsgálja: az 1980-as évek Harlemében játszódó történet középpontjában egy Precious (jelentése: 'értékes') nevű afroamerikai tinédzser áll, aki tizenkét, és tizenhat évesen is teherbe esik bántalmazó apjától, és traumatikus szülései után gyerekeitől is elszakítják. A szegénységben, erőszakban és teljes érzelmi elhanyagoltságban nevelkedő, súlyosan elhízott, iskolázatlan lány történetében a saját test és a saját történet fölötti kontroll elvesztését és visszaszerzését követhetjük végig, amit azonban eleve meghatároz a rabszolgaság traumatikus öröksége és a rendszerszintű problémák. Az emberi reprodukció biopolitikai vonatkozásait állítja éles fénybe a harmadik elemző fejezet, amely az úgynevezett reproduktív rasszizmus jelenségeit mutatja be Alice Walker *The Abortion* (1982) és Danielle Evans *Harvest* (2010) című novelláiban. A fogamzásgátlás, a terhességmegszakítás és a petesejt-adományozás tárgyában válik láthatóvá a két elbeszélés elemzése során az afroamerikai nők diszkriminációja és a rendszerszintű egyenlőtlenségek jelenségei a tudományban, az egészségügyben és a médiában. A negyedik elemző fejezet középpontjában a fekete anyaság történelmi mintázatainak ismétlődése áll, amely Kalisha Buckhanon *Conception* (2008) című regénye komplex elbeszélőstruktúrájának értelmezésével válik megtapaszthatóvá. A főszereplő egy tizenöt éves terhes lány, Shivana, aki az abortuszt fontolgatja, és az ő élettörténetének kibontakozásával párhuzamosan ismerkedik meg az olvasó *Conception* ('fogantatás') elbeszélői hangjával és másfél évszázadot felölelő történeteivel,

amelyekben a magzat újra és újra megfogon, de sosem születik meg. Az első anya a 19. század közepén tenyészszozalkaként, várandósan hal meg, a második anyát jogtalanul megvádolják és meglincselik ötven évvel később, a harmadikat pedig tévesen lövik le Harlemben 1942-ben. Az egymásba láncolódó történetek a haladás és a változás illúzióját keltik ugyan, de az újra és újra megfogonó, ám soha meg nem születő gyerekek, illetve az újra és újra teherbe eső, de gyereket soha meg nem szülő fiatal anyák az idő körkörösségének és az események egyidejűségének nyomasztó tapasztalatát adják. Az utolsó elemző fejezet az egyetlen, amely magyarul is olvasható regényt vizsgál: Jesmyn Ward *A csontok megmaradnak* (*Salvage the Bones*, 2011; magyarul: 2021) című munkájának értelmezésében az anyaság és a természetnek való kiszolgáltatottság kapcsolata kerül a középpontba. Az elbeszélője és főszereplője egy tizenöt éves afroamerikai lány, Esch Batiste, aki édesapjával és három fiútestvérével él, édesanyjukat kisöccsük születésekor veszítették el. A tizenkét nap eseményeit a Katrina hurrikán megérkezésére való készülődés és a 2005 nyarán lezajlott természeti katasztrófa adja. A regény középpontjában mégsem elsősorban ez a közelmúltbeli kollektív trauma, hanem az anyaság kérdése áll, amely több szinten is megjelenik: a Batiste családból hiányzó anya, Esch terhessége, a nyári olvasmányokból megismert antik mítoszok szerelmes történeteinek felidézése és a testvér harci kutyájának vemhessége és ellése révén. A hurrikán a felnőtté válást kísérő esemény, amely a katasztrófa túlélésével, illetve a család támogatásával reménytelivé teszi Esch számára a terhességet, az őt körülvevő minták azonban sokkal inkább fenyegetők és elbizonytalanítók.

Lénárt-Muszka Zsuzsanna monográfiája egyedülálló a magyar nyelvű tudományos szakkönyvek világában: elméleti apparátusa és az elemzett szövegkorpusz nemcsak az irodalomtudomány, hanem számos társtudomány számára is forrást és módszertani mintát adhat. Az afropesszimizmus és a fekete feminizmus téziseinek bemutatása és alkalmazása szemléletformáló erővel képes hatni. Kétségtelen, hogy a magyarul nem olvasható szépirodalmi szövegek elemzése nehezebben követhető, és az angol nyelven megőrzött kulcsfogalmak alkalmazása is helyenként körülményesebb szövegalkotást eredményez, azonban a kötet tagolása és a fejezetek példaszzerű strukturálása, a *wake work* és az *im/possibility* fogalmainak következetes alkalmazása a szöveginterpretációkban precíz, jól követhető és különösen értékes munkát eredményez.